

Джерельна база порівняльного історико-правового дослідження: питання методики

ДЕНИС АНАТОЛІЙОВИЧ ШИГАЛЬ

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Анотація: Специфіка джерел, що застосовуються у компаративному історико-правовому дослідженні відіграє важливе значення у розвитку права. Тому основна мета роботи полягає у вивченні джерельної бази порівняльного історико-правового дослідження. Автором досліджуються підстави класифікації історичних джерел залежно від ідеалістичних та матеріалістичних поглядів на історичний процес, наводиться оптимальна класифікація історичних джерел на типи і види. Виходячи з потреб методики порівняльного історико-правового аналізу, автором була проведена систематизація всіх письмових джерел на історико-правові документи й інші історичні джерела. У роботі розкрито специфіку історико-правового документа. Автором проаналізовано класифікацію вітчизняних письмових історичних джерел Л. М. Пушкарьова, наведено висновки про можливість її застосування під час формування джерельної бази компаративного історико-правового дослідження. Для прикладу, при застосуванні методичних рекомендацій наводиться систематизація письмових історичних джерел порівняльного історико-правового дослідження інституту міжнародних суддів, створеного у Російській імперії за судовою реформою 1864 р.

Ключові слова: методика порівняльного історико-правового дослідження, історичне джерело, дипломатичні документи, джерелознавство, оповідальні історико-правові дослідження.

Источниковедческая база сравнительного историко-правового исследования: вопросы методики

ДЕНИС АНАТОЛЬЕВИЧ ШИГАЛЬ

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры истории государства и права Украины и зарубежных стран, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Аннотация: Специфика источников, применяемых в компаративном историко-правовом исследовании играет важное значение в развитии права. Поэтому основная цель ра-

боты заключается в изучении базы источников сравнительного историко-правового исследования. Автором исследуются основания классификации исторических источников в зависимости от идеалистического и материалистического взглядов на исторический процесс, приводится оптимальная классификация источников, в зависимости от типов и видов. Исходя из потребностей методики сравнительного историко-правового анализа, автором была проведена систематизация всех письменных источников на историко-правовые документы и другие исторические источники. В работе раскрыта специфика историко-правового документа. Автором проанализирована классификация отечественных письменных исторических источников Л. Н. Пушкарева, приведены выводы о возможности ее применения при формировании базы сравнительного историко-правового исследования. В качестве примера, при применении методических рекомендаций приводится систематизация письменных исторических источников сравнительного историко-правового исследования института международных судей, созданного в Российской империи по судебной реформе 1864.

Ключевые слова: методика сравнительного историко-правового исследования, исторический источник, дипломатические документы, источниковедение, повествовательные историко-правовые исследования.

Formation of Source Base of the Comparative Historical and Legal Research: Issues of Methodology

DENIS A. SHYGAL

Candidate of Juridical Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the History of State and Law of Ukraine and Foreign Countries,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

Abstract: The article deals with the specifics of sources used in comparative historical and legal research. The grounds for classification of historical sources depending on the idealistic and materialistic view of the historical process are considered. An optimal classification of historical sources on the types and categories is given. Proceeding from the needs of the methodology of comparative historical and legal analysis, systematization of all written sources on historical documents and other historical sources is carried out. The definition of a historical legal document is given, its specificity is revealed. The classification of the national written historical sources of L. Pushkarev is analyzed, conclusions on the possibility of its application during the formation of the source base of comparative historical and legal research are drawn about. As an example of the application of methodological guidelines, the systematization of written historical sources of comparative historical and legal analysis of the institute of peace judges established in the Russian Empire for the judicial reform of 1864 is given.

Key words: method of comparative historical and legal research, historical sources, classification of historical sources, historical and legal documents, written historical sources.

Вступ

Науковий розвиток у ХХІ ст. в умовах поступового домінування шостого технологічного укладу обумовлює відповідну трансформацію засобів наукового пізнання. Головними вимогами, що відтепер висувуються до методу, є простота та зручність у його використанні під час проведення дослідження [1; 2]. Важливою стає і модульність, яка означає, передусім, наявність певної структури методу, – своєрідних змістовних блоків, що дозволяють досліднику з відповідною кваліфікацією як розібрати процес дослідження на складові, так і доповнити сам метод без порушення його цілісності тими технічними прийомами, що довели свою ефективність [3]. Теоретичне осмислення засобів наукового пізнання в умовах сьогодення обов'язково повинно супроводжуватися розробкою методики і техніки їх застосування. Звісно, будь-яка дослідницька робота у цьому напрямі є надзвичайно актуальною.

Говорячи про методику проведення порівняльного історико-правового дослідження, слід зауважити, що проблема формування його джерельної бази до цих пір є невирішеною. Так, не до кінця з'ясованим є питання щодо видів джерел, які можуть залучатися до компаративної наукової роботи [4; 5]. Крім того, відсутня класифікація джерел порівняльного аналізу, яка б відповідала вимогам практичної роботи з історико-правовими об'єктами. Не завжди зрозумілим є місце того або іншого письмового джерела у структурі знань про порівнювані державно-правові явища. Висвітлення цих та інших питань і становить мету даної статті. Наукова но-

визна статті виявляється у тому, що вперше робиться спроба класифікації джерел компаративного дослідження з історико-правової тематики, адекватної його методичним потребам.

Огляд літературних джерел

Серед тих авторів, які вивчали джерела історичного дослідження, а також займалися їх класифікацією, можна назвати таких представників вітчизняної та зарубіжної історичної науки, як М. Блок [6], І. Г. Дройзен [7], С. М. Каштанов та А. А. Курносів [3], І. Д. Ковальченко (*Ковальченко, 2003*), В. Ф. Коломійцев [8], В. В. Косолапов [9], О. С. Лаппо-Данилевський [10], А. Марру [11], Л. Г. Мельник [2], О. П. Пронштейн [12], Л. М. Пушкарьов [4], І. П. Крип'якевич [13] та ін. Обов'язково слід відзначити фундаментальний характер праць вказаних науковців, які і сьогодні становлять неабияку цінність для подальших досліджень, пов'язаних із розробкою методики і техніки порівняльного історико-правового аналізу.

Вагомий внесок у розвиток методики історичного дослідження зробив О. П. Пронштейн, який значну увагу приділив загальній характеристиці письмових джерел, а також дав розгорнутий аналіз основних їх видів. Корисними для розвитку історико-правової компаративістики є його методики тлумачення історичних пам'ятників та виявлення фальсифікованих історичних документів [12]. Більш поглиблено і з урахуванням сучасних методологічних підходів характеризує основні види письмових джерел В. Ф. Коломійцев, відносячи до останніх пресу, політичну публіцистику, парламентські та дипло-

матичні документи, законодавчі акти тощо. Вчений наводить і загальну характеристику усних джерел [8]. Основні напрями джерелознавчих досліджень характеризуються І. Д. Ковальченко. Окрім класифікації історичних джерел, дослідник наводить і шляхи вирішення проблеми підвищення їх інформаційної віддачі [14]. Слід згадати і фундаментальну класифікацію вітчизняних письмових історичних джерел Л. М. Пушкарьова, яка в силу свого концептуального характеру до цих пір залишається вельми актуальною [4].

Розуміння сутності історичних пам'яток неможливе без урахування ідеалістичного напрямку джерелознавства. Так, відомий дореволюційний методолог О. С. Лаппо-Данилевський поряд з методами історичного дослідження розробляв поняття історичного джерела, засади історичної інтерпретації і критики джерел, виділяв їх види залежно від ступеня значущості та ін. [10]. Французький історик А. Марру, заперечуючи об'єктивний характер змісту джерел, зводив значення їх наукової критики до суб'єктивних якостей самого історика. На його думку, розуміння історичного документа у цілому може бути досягнуте лише шляхом «вживання» у нього, що є доступним лише для людини з тонким чуттям [11]. Слід згадати й ідеалістичну класифікацію історичних джерел М. Блока, яка завдяки своєму специфічному ракурсу дозволяє по-іншому оцінити їх пізнавальну цінність [6].

Загалом же наукові роботи вказаних авторів, незважаючи на свій фундаментальний характер, не завжди і не у повному обсязі відповідають методичним

вимогам компаративного історико-правового аналізу. Зважаючи на це, у ряді випадків, особливо коли мова йде про формування джерельної бази порівняльного дослідження, вони потребують відповідних корективів і правок.

Методологічна основа

Методологічною основою цієї статті є основні положення про теорію, методику і техніку методу, викладені І. Д. Ковальченко у своїй праці «Методи історичного дослідження» [14]. Крім того, поглиблювати знання про порівняльний історико-правовий метод дозволяють відповідні напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері теорії та практики компаративістики. Зокрема, досліджувати різні методичні аспекти формування джерельної бази порівняльного дослідження з історико-правової проблематики. Потреба конкретизації цього засобу наукового пізнання значною мірою обумовлена й нашою попередньою роботою, завдяки якій загалом були визначені його теоретичні засади, а саме: місце методу у методології науки історії держави і права; головне завдання, на вирішення якого він спрямований; основні наукові підходи та принципи, що лежать у його основі; структурно-функціональні рівні прояву його дії тощо.

Результати та обговорення

Практично порівняльне історико-правове дослідження починається з добору джерел. При цьому дослідник визначає місце і зв'язки джерела в ланцюзі історичних подій, виявляє зв'язки обраного джерела з іншими джерелами, оцінює його значення для розв'язання

наукової проблеми, добирає ті джерела, які найповніше, всебічно характеризують порівнювані історико-правові об'єкти.

За влучним твердженням Л. Г. Мельника, історичні джерела це своєрідна об'єктивна передумова пізнання минулого [2]. Без їх дослідження та опрацювання неможливе вивчення історико-правової дійсності. На думку І. М. Крип'якевича, історичне джерело – все те, з чого можна добути відомості про минуле [13]. За визначенням іншого історика О. П. Пронштейна, «історичними джерелами можна вважати всі продукти діяльності людей, які містять у собі факти, що безпосередньо відображають реальні явища суспільного життя і свідчать про закономірний процес розвитку людського суспільства» [12].

Цікаво, що ряд зарубіжних істориків, розглядаючи проблему історичного джерела, вказують, що значення будь-якого залишка минулого залежить не стільки від його об'єктивної значущості, скільки «від самого історика, його ініціативи, уміння використовувати інструменти роботи, його знання і перш за все від того, який він сам, його інтелект, сприйнятливість і культура» [11]. Американський історик і філософ Е. Тепп взагалі стверджує, що оскільки історичного минулого як реальності, незалежної від свідомості людей, взагалі ніколи не існувало, історичне джерело не може відображати дійсних явищ суспільного життя. Це – категорія, що існує лише в уяві людей, у їх мисленні [15].

Звичайно, такі крайні погляди на сутність історичного джерела та історичного процесу, властиві як представникам історичного матеріалізму, так

і прибічникам історичного ідеалізму, мають право на життя, однак реальна практична робота з історико-правовим матеріалом переконує у тому, що обидва підходи мають тенденцію швидше не до дихотомії, а до свого сполучення, у кожному конкретному випадку специфічного і нетривіального. Не всі історичні джерела за формою свого вияву мають однакове пізнавальне значення, так само, як і не всі з них за ступенем своєї достовірності мають однакову наукову цінність.

Свого часу відомий джерелознавець Л. М. Пушкар'єв зауважував, що «кожне історичне джерело являє собою складне суспільне явище, діалектичну єдність об'єктивного і суб'єктивного... Між реальною дійсністю та історичним джерелом перебуває лише свідомість автора, творця джерела. Інакше кажучи, джерело та реальна дійсність знаходяться між собою у двочленному зв'язку: минуле – джерело» [4]. Відповідно, збираючи історичні джерела в рамках свого дослідження, історик-компаративіст повинен враховувати як те, що багато свідчень, які мають значення для його роботи, взагалі не збереглося, так і те, що історичні діячі завжди виражали інтереси певних політичних і класових груп суспільства, і це позначалося на створюваних ними документах.

Взагалі особливість історико-правової науки порівняно з природними полягає у тому, що конкретні державно-правові події та явища, які вона вивчає, не піддаються безпосередньому дослідженню. Одразу після своєї появи вони стають надбанням минулого, а умови їх виникнення настільки своєрідні, що

штучно їх відтворити неможливо. У результаті відомості про минуле людського суспільства містяться у залишках знарядь і засобів праці людей попередніх епох, предметах їх ужитку, архітектурних спорудах, билинах, піснях, приказках та прислів'ях, самій мові тощо. Особливо багато історичних, у тому числі історико-правових [1], фактів залишилося у складі писемних пам'яток у вигляді законодавства, державних і приватних актів, публіцистичних і художніх творів та ін.

У контексті методики здійснення порівняльного історико-правового дослідження, окрім визначення і характеристики поняття історичного джерела, важливим також є питання класифікації всіх джерел, що можуть бути залучені до проведення подібного виду робіт. Очевидно, що віднайдення найбільш оптимальної їх класифікації значно спростить роботу історика-компаративіста та сприятиме значній економії часу.

Так, М. Блок, розглядаючи підстави градації історичних джерел, поділяв їх на «навмисні», автори яких проводять кризь джерела свою тенденцію, і «ненавмисні», творці яких не переслідували яких-небудь політичних та інших цілей. Саме остання група джерел, на його думку, є найважливішою і лежить в основі відтворення не тільки неписемної історії, але й усього подальшого соціального та економічного розвитку [6].

Відомий дореволюційний методолог О. С. Лаппо-Данилевський також виходив з ідеалістичних засад, розбиваючи всі історичні джерела на дві групи – залишки культури, що позначають факт, та історичні перекази, що зображують, викладають цей факт. Проте О. С. Лап-

по-Данилевський не заперечував і можливості емпіричного групування джерел «на пам'ятники речові і пам'ятники словесні та письмові, що відрізняються один від одного за їх зовнішнім виглядом». При цьому джерела, що відображають факт, збігаються з пам'ятниками речовими (у широкому сенсі), а джерела, що позначають факт, – з пам'ятниками словесними і писемними [10]. Схожих поглядів дотримувався і німецький історик І. Г. Дройзен [7].

Історики, які відстоюють історичний матеріалізм, пропонують інші схеми класифікації всіх історичних джерел. Наприклад, О. О. Зімін та Л. В. Черепнін виходили з домінуючої ролі змісту джерела над його формою, розподіляючи всі джерела на три великі групи, кожна з яких характеризує: а) соціально-економічну історію; б) історію зовнішньої і внутрішньої політики; в) історію суспільно-політичної думки і культури [2]. Ряд авторів пропонує класифікувати джерела, виходячи з походження документа, розуміючи під ним «суму ознак, що визначають місце джерела у суспільному житті, його цільове призначення, авторство, обставини появи». Виходячи з цього, історичні джерела поділяються на три типи: а) джерела, що виникли у сфері соціально-економічних відносин; б) джерела, що виникли в сфері соціально-політичної боротьби, суспільної думки і культури; в) джерела сімейно-особистого походження [3].

Як видно з викладеного вище, кожна схема класифікації базується на певній теоретичній основі – ідеалістичній або матеріалістичній, становлячи тим самим інтерес для подальших дискусій у напрямі теорії джерелознавства. Якщо

ж говорити про методика здійснення порівняльних історико-правових досліджень, то, на жаль, незважаючи на всю свою науково-пізнавальну цінність, жодна з представлених вище систематизацій не задовольняє вимог технології проведення подібних робіт. По-перше, вказані класифікації не відповідають на питання, у якій формі існують історичні джерела, а по-друге, вони не містять чітких орієнтирів для дослідника-компаративіста щодо добору джерел серед бібліотечного та архівного матеріалу.

На наш погляд, найбільш адекватною класифікацією історичних джерел, як зарубіжних, так і вітчизняних, є їх поділ на типи і види. При цьому сутність найбільш великих категорій джерел виражається терміном «тип», а більш компактних та чітко окреслених – терміном «вид». Зокрема, згідно з цією схемою виділяють такі основні типи: 1) письмові; 2) речові; 3) етнографічні; 4) усні, або фольклорні; 5) лінгвістичні; 6) фотокінодокументи; 7) фотодокументи [12]. Деякі дослідники до основних типів джерел включають також науково-технічну документацію, зображувальні, результати соціологічних досліджень тощо [9]. Незважаючи на те, що окремі типи за цією класифікацією можуть суміщатися (наприклад, етнографічні, усні (фольклорні) та лінгвістичні джерела можуть бути представлені як у письмовій формі, так і у вигляді фоно-фотоджерел), суто в технічному сенсі вона є досить вдалою, оскільки дозволяє зрозуміти, які типи джерел можна залучати до компаративної роботи з історико-правової тематики.

Разом з тим слід зазначити, що незважаючи на все різноманіття історич-

них джерел, основним типом, з яким має справу історик-компаративіст, є письмові пам'ятники, зміст яких переданий за допомогою графічних знаків. Як правило, вони представлені якими-небудь текстами або є їх частиною. Письмові джерела дійшли до нас у вигляді епіграфічних надписів, графіті, рукописів та друкваних матеріалів тощо.

Очевидно, що, зважаючи на велику кількість письмових джерел, вони також потребують свого упорядкування. Виходячи з потреб методики порівняльного історико-правового дослідження, на нашу думку, доцільним буде розподілити всі види письмових джерел на дві великі групи: історико-правові документи та інші історичні джерела. Зауважимо також, що ця диференціація обумовлена, передусім, своєю значною інструментальною цінністю для дослідника, оскільки сприяє формуванню ще на етапі збору джерел компаративної роботи первинної уяви про порівнювані історико-правові об'єкти.

Незважаючи на те, що вказане розбиття джерел є вимушеним і певною мірою штучним, воно дозволяє у подальшій роботі з історико-правовими об'єктами застосовувати різний (і доволі специфічний) дослідницький інструментарій до вказаних двох груп письмових пам'ятників. У цілому ж це сприятиме усуненню плутанини під час формування джерельної бази компаративного дослідження, а також значному підвищенню ефективності роботи компаративіста. Схематично така систематизація письмових джерел порівняльного історико-правового дослідження буде виглядати так, як зображено на рис. 1.

Рис. 1. Письмові історичні джерела у структурі знань про історико-правовий об'єкт порівняльного аналізу

Цілком зрозуміло, що предметом уваги дослідника будуть насамперед історико-правові документи, що становлять основу історико-правових об'єктів порівняльного аналізу, а вже потім – всі інші історичні джерела, які виконуватимуть допоміжну – пояснювальну функцію.

Історико-правовий документ можна визначити як матеріальний (письмовий) носій історико-правової інформації, який має необхідні реквізити, що дозволяють його ідентифікувати, й призначенням якого є регулювання суспільних відносин. Інакше кажучи, історико-правовим документом у досліджуваному контексті є будь-яке письмове історичне джерело, що містить інформацію про право тієї або іншої епохи, яка є офіційно зафіксованою відповідно до конкретно-історичних умов. Найбільш поширеними видами історико-правових документів є правові прецеденти, закони та підзаконні акти, конституції, декларації, універсали, ордонанси, асизи, декрети, договори та ін.

Також слід зазначити і про те, що достовірність історико-правового до-

кумента повинна бути встановлена та (або) підтверджена згідно з методикою перевірки історичних джерел на фальсифікацію. Крім того, у випадках, коли основу порівнюваних об'єктів становлять стародавні історико-правові документи, які дійшли до нашого часу у вигляді численних редакцій і списків, обов'язковим є встановлення не лише достовірності конкретного списку, але і його повноти щодо відображуваних правовідносин.

Оскільки у центрі уваги історика-компаративіста на стадії збору джерел, окрім історико-правових документів, знаходяться також й інші досить численні історичні письмові пам'ятники, варто навести і їхню класифікацію. Так, Л. М. Пушкарьов розчленовує всі письмові джерела на два роди: діловодні та оповідальні. У свою чергу, діловодні поділяються на 4 види: картографічні, статистичні, актові і канцелярські, а оповідальні також на 4 види: особові, художні, історичні та наукові [4]. Зважаючи на те, що актові джерела переважно відповідають групі історико-правових документів, на нашу думку, їх треба

виключити з класифікації інших історичних письмових пам'яток. У результаті джерела, що входять

у кожний з указаних вище видів (за винятком актових), можна згрупувати так, як подано у табл. 1.

Таблиця 1

**Класифікація інших письмових джерел
порівняльного історико-правового дослідження**

Діловодні		Оповідальні	
Картографічні	1) карти, плани історичні; 2) карти, плани політичні; 3) карти, плани економічні та ін.	Особові	1) листи; 2) щоденники; 3) мемуари та ін.
Статистичні	1) економічна статистика; 2) статистика народонаселення; 3) політична й культурна статистика та ін.	Художні	1) нариси (кореспонденції); 2) лірика, драма; 3) романи, розповіді, повісті та ін.
Канцелярські	1) грамоти; 2) реєстри, книги, накази; 3) ділова переписка та ін.	Історичні	1) історичні повісті; 2) хронографи; 3) літописи та ін.
		Наукові	1) історичні праці; 2) філософсько-соціологічні праці; 3) географічні описи та ін.

Як практичний приклад застосування вказаних вище методичних рекомендацій можна навести систематизацію письмових історичних джерел порівняльного історико-правового дослідження інституту мирових суддів, створеного у Російській імперії за судовою реформою 1864 р. Зокрема, до групи історико-правових документів були включені: Основныя положенія преобразования судебнаго части в России 1862 г., Учреждение судебных установлений 1864 г., Устав гражданского судопроизводства 1864 г., Устав уголовного судопроизводства 1864 г., Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями 1864 г., Положение о губернских и уездных земских учреждениях 1864 г., По-

ложение о введении в действие Судебных уставов 1865 г., Общее Учреждение судебных установлений 1910 г., Особенности учреждения судебных установлений 1910 г., а також конкретні судові рішення мирових суддів Державного архіву Харківської області. Що стосується інших історичних письмових джерел, то до їх складу увійшли записки, щоденники і мемуари учасників судових перетворень у Російській імперії середини ХІХ ст., численні наукові публікації історичної та філософської спрямованості у журналах, статистичні звіти органів земського самоврядування, монографії дореволюційних, радянських і сучасних істориків і правознавців, узагальнена судова практика миро-

вих судів, систематичні відомості про рух цивільних і кримінальних справ у судово-мирових округах, дані про матеріальне забезпечення мирових судів тощо. У цьому ж напрямі здійснювався й подальший пошук і збір конкретних історичних джерел для формування джерельної бази дослідження.

Висновки

Таким чином, методика формування джерельної бази порівняльного історико-правового дослідження передбачає розбиття всіх історичних джерел на дві великі групи: історико-правові документи й інші історичні джерела, включаючи письмові, речові, етнографічні, фольклорні, лінгвістичні, фотокінодокументи, фонодокументи тощо. Серце-

виною компаративного аналізу при цьому будуть саме історико-правові документи, що є цілком логічним і впливає з самої суті відповідного методу. Всі інші історичні джерела виконуватимуть допоміжну – пояснювальну – функцію у процесі порівняння історико-правових об'єктів, що ніяк не применшує їх значення. Особливо, якщо враховувати складну й суперечливу сутність історичного джерела взагалі, яка залежно від матеріалістичного чи ідеалістичного світогляду науковця матиме й різну пізнавальну цінність. Проте вказана систематизація джерел порівняльного історико-правового дослідження цілком відповідає методичним вимогам, що і обумовлює продовження відповідної роботи у цьому напрямі.

Список використаних джерел

- [1] Дамирли, М. А. (2003). Специфика историко-правового познания и новый облик историко-правовой науки. *Актуальні Проблеми Політики*, 16, 416–424.
- [2] Мельник, Л. Г. (1977). *Предмет і методологія історичної науки*. Київ: Вища школа.
- [3] Кашганов, С. М., Курносков, А. А. (1962). Некоторые вопросы теории источниковедения. *Исторический архив*, 4, 173–196.
- [4] Пушкарев, Л. Н. (1975). *Классификация русских письменных источников по отечественной истории*. Москва: Наука.
- [5] Быковский, С. Н. (1931). *Методика исторического исследования*. Ленинград: ГАИМК (Государственная академия истории материальной культуры).
- [6] Bloch, M. (1949). *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*. ("Cahiers des Annales", 3). Paris: Librairie Armand Colin.
- [7] Дройзен, И. Г. (2004). *Историка. Лекции об энциклопедии и методологии истории*. Санкт-Петербург: Владимир Даль.
- [8] Коломийцев, В. Ф. (2001). *Методология истории (От источника к исследованию)*. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
- [9] Косолапов, В. В. (1977). *Методология и логика исторического исследования*. Киев: Вища школа.
- [10] Лаппо-Данилевский, А. С. (2006). *Методология истории*. Москва: Территория будущего.
- [11] Marrou, H. I. (1959). *De la connaissance historique* (3-me éd.). Paris: Editions du Seuil.
- [12] Пронштейн, А. П. (1971). *Методика исторического исследования*. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та.
- [13] Крип'якевич, І. П. (1967). Нарис методики історичних досліджень. *Український Історичний Журнал*, 2, 100–106.

- [14] Ковальченко, И. Д. (2003). *Методы исторического исследования* (2-е изд.). Москва: Наука.
- [15] Tapp, E. J. (1958). Knowing the Past. *The Journal of Philosophy*, 11(55), 460–467.

References

- [1] Damirli, M. A. (2003). Specificity of historical-legal knowledge and a new form of historical-legal science. *Current Problems of Politics*, 16, 416–424.
- [2] Melnik, L. H. (1977). *Subject and methodology of historical science*. Kyiv: Vishha shkola.
- [3] Kashtanov, S. M., Kurnosov, A. A. (1962). Some questions of the theory of source study. *Historical Archive*, 4, 173–196.
- [4] Pushkarev, L. N. (1975). *Classification of Russian written sources on the national history*. Moscow: Nauka.
- [5] Bykovsky, S. N. (1931). *Methodology of historical research*. Leningrad: GAIMK (State Academy of Material Culture History).
- [6] Bloch, M. (1949). *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*. ("Cahiers des Annales", 3). Paris: Librairie Armand Colin.
- [7] Droysen, I. G. (2004). *The historian. Lectures on Encyclopedia and History Methodology*. St. Petersburg: Publishing house "Vladimir Dahl".
- [8] Kolomytsev, V. F. (2001). *Methodology of history (From source to research)*. Moscow: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN).
- [9] Kosolapov, V. V. (1977). *Methodology and logic of historical research*. Kyiv: High School.
- [10] Lappo-Danilevsky, A. S. (2006). *Methodology of history*. Moscow: Territory of the Future.
- [11] Marrou, H. I. (1959). *De la connaissance historique* (3-me éd.). Paris: Editions du Seuil.
- [12] Prinstein, A. P. (1971). *Methodology of historical research*. Rostov-on-Don: Publishing House of Rostov University.
- [13] Krypyakevich, I. P. (1967). Essay on the methodology of historical research. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 100–106.
- [14] Kovalchenko, I. D. (2003). *Methods of historical research* (2nd ed.). Moscow: Science.
- [15] Tapp, E. J. (1958). Knowing the Past. *The Journal of Philosophy*, 11 (55), 460–467.